

УДК 811.161.2'367.335

СУРЯДНИЙ КОМПОНЕНТ ЯК ЗАСІБ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОГО УСКЛАДНЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Алексеева С.Г.

У статті розглянуто ускладнювальні властивості сурядних компонентів; проаналізовано способи семантичного і синтаксичного ускладнення простого речення різними типами сурядних компонентів.

Ключові слова: сурядний компонент (СК), категорія ускладнення, пропозиція, предикативність, імпліцитність, внутрішньорядні відношення, додаткова предикативність, напівпредикативність, синкретичні відношення.

В статье рассмотрены осложняющие свойства сочинительных компонентов; проанализированы способы семантического и синтаксического осложнения простого предложения разными типами сочинительных компонентов.

Ключевые слова: сочинительный компонент, категория осложнения, пропозиция, предикативность, имплицитность, внутрирядные отношения, дополнительная предикативность, полупредикативность, синкретические отношения.

The article discusses the complicating properties of coordinate components; analyzes means of semantic and syntactic complication of simple sentences with different types of coordinate components.

Key words: coordinate component, category of complication, proposition, predication, implicitness, inside relations, additional predication, half-predication, syncretic relations.

Загальноновизнаним є той факт, що сурядний зв'язок ускладнює просте речення. Проте розвиток синтаксису та семантичного синтаксису як одного з напрямів сприяли глибшому розумінню природи ускладнення та розширили уявлення про зміст і форму ускладнювальних компонентів. Зокрема, було встановлено, що синтаксична категорія ускладнення є більшою за обсягом та ступенем абстрактності і має семантико-граматичний характер, бо "семантичне ускладнення структури простого речення створює момент його граматичного ускладнення" [2, с. 62–63].

На думку Л.О.Кадомцевої, традиційне тлумачення ускладненого речення не охоплює усіх процесів його функціонування, а перелік лише окремих його ознак (однорідності, вставності, відокремлення) не вичерпує поняття ускладнення, яке визначено як "процес чи різні процеси сферичної дії, пов'язані з поширенням елементарної структури, з напівпредикацією, компресією форм і змісту, стандартизацією компресованих форм, семантичною напругою речень, реалізацією емотивних, модальних значень, прагматикою стилю" [3, с. 61–65].

Метою статті є дослідження ускладнювальної функції сурядних компонентів, встановлення

способів семантичного і граматичного ускладнення простого речення різними їх типами.

Сурядний зв'язок, факультативний для простого речення, збагачує і ускладнює його своєю системою семантико-синтаксичних відношень та формальними засобами їх вираження. Відповідно, сурядні компоненти (СК): однорідні, різнорідні, пояснювальні, приєднувальні, парцельовані – конструктивний спосіб семантичного і граматичного ускладнення речення, однак кожен окремий тип виявляє різні ускладнювальні властивості, а синтаксична категорія ускладнення є одним із принципів функціонування сурядності у простому реченні, спільним для всіх СК.

Семантично ускладнене речення – поліпропозитивне, тобто містить повідомлення про кілька ситуацій, виражених іншими, ніж предикативні одиниці, засобами, та поліпредикатним, бо ці ускладнювальні засоби мають додаткову предикативність, яка пов'язана з основною і разом з нею створюється в результаті акту предикації. Проте поліпредикатність як ознака семантичного ускладнення речення зовсім не свідчить про його поліпредикативність у граматичному плані [6, с. 123].

Сурядні компоненти виступають виразниками пропозиції і носять додаткову предикативність та разом з предикативною основою утворюють поліпропозитивне, поліпредикатне семантично ускладнене речення, яке за умови самостійного оформлення вираженої СК пропозиції та розгортання додаткової предикативності трансформується у семантично складну поліпредикативну побудову або окремі семантично і синтаксично елементарні речення. Наприклад, пор.: *Се відкриття і втішило, і здивувало його (І. Франко) і Се відкриття втішило його. Се відкриття здивувало його; Щоб застрахуватися від можливих несподіванок, хлопець удався до старого, проте вірного прийому... (брати Капранови) і ... хлопець удався до старого прийому, проте цей прийом був вірний; Коли й кому впаде в жаддиві очі промінь давно уже загиблої зорі? (Б.-І. Антонич) і Коли впаде в жаддиві очі промінь давно уже загиблої зорі? Кому впаде в жаддиві очі промінь давно уже загиблої зорі? Вони забирали з собою наявну в організації зброю, зокрема другий кулемет... (О. Гончар) і Вони забирали наявну в організації зброю. До цієї зброї входив і другий кулемет; Були йому ще й інші придибунки – вовки, гени, бійки і грабунки (Л. Костенко) і Були йому ще й інші придибунки. Інші придибунки – це вовки, гени, бійки і грабунки; А якщо й спалахували бійки, то лише навкулачні... (В. Земляк) і А якщо й спалахували бійки, то вони були лише навкулачні; У село не заходь. І до Оксани теж (М. Стельмах) і У село не заходь. І до Оксани теж не заходь.*

Процесам ускладнення семантичної структури речення властива імпліцитність, яка породжує семантичні компресії [3, с. 64] і є виразною ознакою функціонування сурядних компонентів у простих побудовах.

У широкому розумінні імпліцитність визначають як будь-який “економний спосіб відображення позалінгвістичного змісту” [4, с. 3], а тому імпліцитними можуть вважатися як приховані, невиражені, так і скорочені, редуковані компоненти висловлювання, які називають також еліптичними, об’єднуючи імпліцитність та еліпсис. У семантично ускладнених побудовах імпліцитними, формально не вираженими, є окремі змістові компоненти, однак висловлювання зберігає автосемантичність та інформативну достатність, бо “вербалізовані ланки наче вбирають в себе семантику невербалізованих” [4, с. 3–4].

Водночас Т. О. Колосова протиставляє імпліцитність як семантичний еліпсис явищам граматичного еліпсиса у побудовах з явним порушенням синтаксичних зв’язків [4, с. 3].

З огляду на це, у реченнях, ускладнених однорідним, різнорідним, пояснювальним та співвідносним з ними парцельованим сурядним компонентом, яким властивий паралелізм словоформ, простежується семантичний еліпсис, тобто імпліцитні компоненти висловлювання є прихованими, формально не вираженими або скороченими, редукованими, проте без порушення синтаксичних зв’язків. Наприклад: *А тепер у серці щось тремтить і грає, як тремтить на сонці гілка золота (М. Рильський): щось тремтить і щось грає; Куди й до кого – не сліпма, не всує – полине ваша вистраждана вість? (Б.-І. Антонич):*

куди полине й до кого полине; Вони вивчили чимало українських слів, а в їх числі і це чудесне слово... (І. Багрянний): а в їх числі вивчили і це чудесне слово; Але дружини не було. І взагалі нікого з роду (І. Багрянний): І взагалі не було нікого з роду.

У реченнях, ускладнених приєднувальним та співвідносним з ним парцельованим СК, організованими за принципами вторинного зв’язку, сурядний зв’язок між підрядними словоформами є певним порушенням синтаксичних зв’язків і спричиняє граматичний еліпсис, за якого теж скорочуються окремі компоненти висловлювання. Наприклад: *... чому та пісня стверджує, що камінь росте, та ще й без коріння (А. Содомора): та ще й росте без коріння; Подібний сюжет, але з протилежної позиції, уже екранізували російські кінематографісти... (“Україна молода”): але екранізували з протилежної позиції; Над хаткою небо. А знов голубе (Л. Костенко): А небо знов голубе.*

Явища граматичного еліпсиса простежуються також і в побудовах з однорідним СК, коли один чи кілька членів ряду пропущені, але мають поширювачі і можуть бути за потреби встановлені. Їх скорочення зумовлене прагматикою тексту, певною стилістичною метою автора: передати стрімкий розвиток подій, уникнути повтору або вживання зрозумілого з контексту чи ситуації слова. Наприклад: *А я на коня та в колгосп, та й поставив у конюшню (Г. Тютюнник); Тось сідає на канапу, лице в руки й не рушиться (В. Винниченко); За цей час Михайло Гоян чимало поїздив по Україні, мав сотні зустрічей з людьми діловими і не дуже (“Літературна Україна”); Учасники художньої самодіяльності виконали улюблені пісні Т. Шевченка та на його слова (“Літературна Україна”).*

Проте і семантичний, і граматичний еліпсис призводить до появи імпліцитних компонентів висловлювання, які виявляються лише у зіставленні з відповідними експліцитними і можуть бути встановлені та інтерпретовані по-різному й довільно. Наприклад, пор.: *Вони забирали з собою наявну в організації зброю, зокрема другий кулемет... (О. Гончар) і До цієї зброї входив і другий кулемет або Зокрема забирали другий кулемет...; ... хлопець удався до старого, проте вірного прийому... (брати Капранови) і Проте цей прийом був вірний або Проте хлопець удався до вірного прийому; А я (сів, скочив) на коня та (поскакав, полетів) у колгосп, та й поставив у конюшню.*

Водночас семантично складними, поліпропозитивними можуть бути і прості, синтаксично елементарні побудови, бо “нарощення змісту й розширення форми простого речення може і не ускладнювати конструкцію” [3, с. 65]. Відтак “ускладнення обов’язково має формально-синтаксичний характер і є граматичним явищем” [6, с. 11], а способи синтаксичного ускладнення простого речення сурядними компонентами виразно диференціюють їх з-поміж інших ускладнювальних засобів.

Сурядні компоненти синтаксично ускладнюють просте речення паратактичними, пояснювальними, приєднувальними синтаксичними відношеннями, які “за усієї різноманітності зводяться до двох основних: 1) додаткова предикативність та

2) внутрішньорядні відношення” [6, с. 9–11; 1, с. 13–14].

Сурядні компоненти з паралелізмом словоформ, представлені рядами однорідних та пояснювально-уточнювальних членів, синтаксично ускладнюють речення внутрішньорядними відношеннями. Якщо “з граматичного погляду будь-яке ускладнення іде шляхом субординації або координації” [1, с. 16], то уведення однорідних, пояснювальних, уточнювальних членів – це ускладнення на основі координації (синтаксичної еквівалентності), коли кількість синтаксичних позицій не збільшується, але відношення між координованими членами ускладнюють речення і семантично, і синтаксично [6, с. 17; 1, с. 16]. Наприклад: *Крізь сон ночей, і мжичку, і порошу шукав людей од мандрів одпочить (А. Малишко); Над самим лиманом, на зеленій траві, між двома високими стінами молодого очерету, висіли чорні неводи (І. Нечуй-Левицький)* – ряди обставин-детермінантів ускладнюють речення сурядними єднальними та уточнювальними відношеннями між компонентами та їх безпосередньо чи опосередковано супідрядним зв’язком з головним компонентом.

Ряди з однорідними та пояснювально-уточнювальними членами речення беруть участь у вираженні первинної, основної предикації і ускладнюють просте речення через збільшення її обсягу. Синтаксична функція компонентів ряду впливає на ступінь ускладнення речення, наближаючи його або до простого, або до складного.

Ряди другорядних однорідних або пояснювально-уточнювальних членів речення з нереалізованими модально-предикативними властивостями зумовлюють найменший ступінь ускладнення, тільки внутрішньорядними відношеннями, який наближає ускладнене речення до простих побудов. Координативний зв’язок у ньому поєднується з підрядним, не зачіпаючи предикативного, що не спричиняє істотних змін у структурі речення. Наприклад, ряди однорідних або пояснювально-уточнювальних означень, додатків, обставин, поєднаних координативним зв’язком, супідрядних спільному члену, ускладнюють речення єднальними або пояснювальними внутрішньорядними відношеннями: *І сама вона, хлоп’ячий ухил у вдачі маючи, була за дитинства йому вірною і невтомною помічницею (В. Підмогильний); На Колимі запахло чебрецем і рута-м’ятою, і кропивою (В. Стус); Гукнула свіжо й весело на мулів... (М. Рильський); Він перекосився і вгруз так, що зверху залишився тільки низенький, у дві цямрини, зрубцець, густо полатаний мохом (Г. Тютюнник); У тих ночвах випарено кілька поколінь, у тому числі й перших Явтушенят... (В. Земляк); В степу, на півдорозі до хутора Борзенкового, стало ясніти небо (Гр. Тютюнник).*

Головні члени (підмет, присудок) як безпосередні виразники первинної предикації, утворюючи сурядний ряд, ускладнюють речення більшою мірою, ніж другорядні, бо поєднання координативного зв’язку з предикативним якісно змінює структуру побудови, яка може трансформуватися у кілька окремих простих або у складне речення. Наприклад, пор.: *Були серед них дипломати, купці, сангвініки і холерики (Л. Костенко) і Були серед них дипломати.*

Були серед них купці. Були серед них сангвініки, і були серед них холерики; Вітер подув сильніше, подув теплом зі сторони лісу і зачав стрясати срібну росу з трав і цвітів (І. Франко) і Вітер подув сильніше. Вітер подув теплом зі сторони лісу. І вітер зачав стрясати срібну росу з трав і цвітів; А тоді почали побиватися над бідолашним гостем усі – і старий, і стара, і невістка, й навіть онук (І. Багряний) і А тоді почали побиватися над бідолашним гостем усі. Усі – це і старий, і стара, і невістка, й навіть онук; В умовах штилю у великій політиці привертають увагу “розборки” серед гравців “другої ліги”, зокрема – колотнеча в таборі українських лівих... (“Україна молода”) і *В умовах штилю у великій політиці привертають увагу “розборки” серед гравців “другої ліги”, зокрема привертає увагу колотнеча в таборі українських лівих.*

Однорідність головних членів ряду або пояснювально-уточнювальні відношення між ними викликають таке ускладнення структури простого речення, яке наближає його до складного, бо розширення предикативної основи та збільшення обсягу первинної предикації призводить до встановлення такого ж виду-часового співвідношення, як у складному реченні. Крім того, ступінь ускладнення речення рядом присудків (основних носіїв предикативності) вищий, ніж рядом підметів. Наявність власних поширювачів при присудках у сурядному ряді, їх семантика та виду-часові форми, які виражають послідовність, наслідковість подій, наближають ці речення до складних: складносурядних, безсполучникових або складнопідрядних. Наприклад: *Сніжну скатерку розстелимо в саду ми, одкоркуєм золоте вино, – і під ніжні шелести і шуми пригадаєм, що було давно (М. Рильський); Семен подивився на колоски, а за ними побачив літо (М. Стельмах); Але та іскра тліла, не вгасала, а розгорілася багаттям ясним і освітила темную темноту (Леся Українка); А час ішов: то скапував з рибальського весла, то поскрипував у крилах вітряка, то відлітав у далечінь пташиним граєм (М. Стельмах).*

Деякі типи пояснювальних СК ускладнюють речення ще й додатковою предикативністю, представленою напівпредикативним відношенням між прикладкою і означуваним словом, і можуть трансформуватися в окреме речення, бо внутрішньорядне відношення тотожності семантично і структурно наближає їх до предикативних сполучень [8, с. 337]. Наприклад: *І та компанія працювала з “сирим матеріалом” – тобто з конкурсантами, доводячи їхні пісні та імідж до “товарного вигляду” (“Україна молода”); Лиш люди, пани сотворіння, мучаться тоді, коли спочиває природа (А. Содомора).* Напівпредикативні відношення у пояснювальному СК, властиві частині речення, не виражають модальності та синтаксичного часу: з “сирим матеріалом” – тобто з конкурсантами; люди, пани сотворіння, однак можуть трансформуватися у предикативні, які є основою для утворення окремих речень: “Сирий матеріал” – це конкурсанти. Люди – це пани сотворіння, а пояснювальне у сурядному компоненті співвідносне з підрядною означальною частиною: *І та компанія працювала з “сирим матеріалом”, яким є конкурсанти, доводячи їхні пісні та імідж до “товарного вигляду”;* *Лиш люди, які є панями сотворіння, мучаться тоді, коли спочиває природа.*

Сурядний компонент з паралельними різнорідними словоформами не лише синтаксично ускладнює просте речення внутрішньорядними відношеннями, а й поширює його через збільшення кількості синтаксичних позицій. Наприклад, єднальні внутрішньорядні відношення між супідрядними обставиною та додатком, підметом та обставиною: *Пани не знали, що з землею робити, як і кому її збути...* (Панас Мирний); *Залежно, хто йде й коли* (І. Багряний).

Приєднувальні сурядні компоненти із вторинним зв'язком містять непряму додаткову предикативність і синтаксично ускладнюють просте речення двома її різновидами: відображеною (прихованою) предикативністю і напівпредикативністю.

“Наявність додаткової предикативності відрізняє речення від семантично складного (поліпредикатного, поліпропозитивного), але синтаксично елементарного, і від речення складного як особливої граматично структури. Додаткова предикативність несамостійна в реченні: вона обов'язково передбачає основну (“справжню”) предикативність й існує на її тлі” [6, с. 20].

Приєднувальний СК з імпліцитними предикатом або субстантивом частково повторює, відображає зміст основної частини речення з експліцитними предикатом або субстантивом.

Підрядний зв'язок на рівні словоформ між другорядним членом у приєднуваній частині і предикатом основної та сурядний зв'язок на рівні конструкції створюють відображену предикативність, яка “ставить ускладнене речення на межу зі складним” [6, с. 27]. Речення, ускладнене приєднувальним СК з відображеною предикативністю, може трансформуватися у поліпредикативну побудову через повторення присудка. Наприклад, пор.: *Вже написав, і українською мовою (“Літературна Україна”)* і *Вже написав, і написав українською мовою; Тим-то Зелений уже самим своїм існуванням бив, хоч і з запізненням, по Філіпчуку і йому подібних (І. Вільде)* і *Тим-то Зелений уже самим своїм існуванням бив, хоч і бив з запізненням, по Філіпчуку і йому подібних*.

Натомість підрядність другорядного члена з атрибутивною семантикою у приєднуваній частині субстантивному члену в основній на рівні словоформ та сурядний зв'язок на рівні конструкції формують значення напівпредикативності. Речення, ускладнене приєднувальним СК з напівпредикативними відношеннями, меншою мірою підлягає перетворенню у складне. Наприклад, пор.: *Пасуться в лузі коні, та все білі, як у фракійського царя (Л. Костенко)* і *Пасуться в лузі коні, та все білі коні...; Він гендляр, але дуже приємний (Т. Малярчук)* і *Він гендляр, але дуже приємний гендляр; Ніким не фінансована (окрім читачів, звісно, й випадкових спонсорів, та й то переважно з діаспори)... (“Літературна Україна”)* і *окрім читачів, звісно, й випадкових спонсорів, та й то спонсорів переважно з діаспори*.

Приєднувальні СК з синкретичним другорядним членом, який може мати подвійну синтаксичну залежність, ускладнюють речення або відображеною предикативністю, або напівпредикативними відношеннями. Наприклад: ... а ще по хвилі з гуркотом розчинилися надвірні двері, й з них вилетів усе той же юнак, але з шаблею, занесеною для атаки

(В. Земляк); вилетів, але з шаблею – ускладнення відображеною предикативністю; той же юнак, але з шаблею – ускладнення напівпредикативністю.

Парцельовані сурядні компоненти формально перебувають поза реченням, а парцеляція, на думку Л. О. Кадомцевої, може бути формою взаємодії з ускладненням: прямої – з граматичним, оберненої – із семантичним, тобто парцелят з граматичного боку ускладнює структуру речення, а з семантичного знімає напруження, створене однорідністю [2, с. 63].

Особливістю парцельованих СК є їх функціонування у двох нерозривно пов'язаних висловлюваннях, які, проте, є реалізацією однієї синтаксичної структури. Відтак, цей тип СК також є засобом синтаксичного ускладнення простого речення.

Парцельовані СК, побудовані за принципом паралелізму, ускладнюють речення внутрішньорядними відношеннями, збільшуючи обсяг первинної предикації, а побудовані за принципом вторинного зв'язку, – додатковою предикативністю: відображеною чи напівпредикативністю. Наприклад: *Вмерла надія. Але й знов ожива (О. Гончар); Але дружини не було. І взагалі нікого з роду (І. Багряний)* – ускладнення внутрішньорядними відношеннями, подібно до однорідних та пояснювальних СК; *Повертай, чоловіче, поки не пізно, назад. Але до кого, до чого? (М. Стельмах); Чоловіки є. Та все чужі (В. Земляк)* – ускладнення відображеною предикативністю та напівпредикативністю, подібно до приєднувальних СК.

Крім того, приєднувальні та парцельовані СК з власним фразовим наголосом, інтонаційно відокремлені від основної частини, формують разом з нею дворемне висловлювання і беруть участь у комунікативному ускладненні речення, бо “певний елемент думки виникає ніби під час її висловлювання, являючи собою доповнення до неї, ніби випадкове, але зумовлене свідомим прагненням мовця (автора) до розширення, уточнення того, що він сказав раніше” [7, с. 286].

Семантичне і граматичне ускладнення простих побудов зумовлене також взаємодією сурядних компонентів з іншими ускладнювальними засобами у межах одного речення. Це спричиняє “синкретизм відношень, що передбачає: а) функціонування компонентів з додатковою предикативністю у межах однорядності; б) однорядність усередині того чи іншого напівпредикативного звороту” [5, с. 8].

Внутрішньорядні відношення накладаються на відношення додаткової предикативності, якщо сурядні компоненти функціонують у межах іншого ускладнювального засобу. Наприклад: *А там, дивись, вона, кам'яна чи бронзова, з'явиться у Києві чи навіть у Львові (“Літературна Україна”); ... чому вона, маючи янгольський голос, не співає – ні йому вдома, ні богам у церкві (М. Стельмах); І довго так стояв малий Мирон, то схилившись, то повертаючись над бродом, але лізти в воду все якось не смів (І. Франко); Й готичний розцвітав трілижник, мов хрест, мов квіт, мов псалма і мов сон (М. Бажан)*.

Водночас синкретизм простежується також при ускладненні речення різними типами СК. Наприклад, ускладнення внутрішньорядними відношеннями внаслідок взаємодії кількох однорідних СК або

однорідного та пояснювального СК: ... бо ж святий вечір має радувати не тільки людину, а й худобину, і звіра у лісі, і бджолу у сховку, і рибу у воді (М.Стельмах); Лісник завжди служить трохи людям, трохи собі, а ще більше худобі: коням, коровам і навіть зайцям та кошулям... (М.Стельмах); ускладнення додатковою предикативністю та внутрішньорядними відношеннями внаслідок взаємодії приєднувального та однорідного СК, приєднувального та пояснювального СК або кількох пояснювальних: ... що ген, далеко-далеко, рухалися теж безкраєю черідкою, але не на захід, а таки на схід (І.Багрянний); А цей гречин вертається віки, та ще ж ізвідки – прямо з дна ріки! – в двадцятий вік причалює до скіфів! – а от про нього ні чуток, ні міфів (Л.Костенко); Сини писали, що служба проходить нормально, що діти, себто її, Вуточчині, внуки, котрих вона ніколи не бачила, ростуть (Г.Тютюнник); подвійне ускладнення додатковою предикативністю через взаємодію кількох пояснювальних СК з напівпредикативним відношеннями: Цієї хвилини – зустріти схід сонця, а отже й день Івана Купала

– люди чекали з особливим нетерпінням (В.Скура-тівський).

Отже, аналізовані сурядні компоненти, які самостійно виражають пропозицію, внутрішньорядні відношення і додаткову предикативність, є засобом семантичного, синтаксичного та частково комунікативного ускладнення структури простого речення. Якщо способи семантичного ускладнення не виділяють СК з-поміж інших ускладнювальних засобів простого речення, то способи синтаксичного ускладнення є їх диференційною ознакою. Поєднання СК з іншими ускладнювальними компонентами або функціонування різних типів СК в одній конструкції створює синкретичні відношення як різновид семантико-синтаксичного ускладнення простого речення.

Результатом взаємодії СК і простого елементарного речення є поліпропозитивна, поліпредикатна, але монопредикативна побудова з імпліцитними компонентами, яка містить внутрішньорядні відношення або додаткову предикативність, пов'язану з основною.

Література

1. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс) : навчальний посібник / А. П. Загнітко. – К. : ІЗМН, 1996. Ч. 1. – 1996. – 240 с.
2. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища школа, 1985. – 127 с.
3. Кадомцева Л. О. Ускладнене речення у світлі сучасної синтаксичної теорії / Л. О. Кадомцева // Укр. мовозн-во. – К., 1989. – Вип. 16. – С. 60–65.
4. Колосова Т. А. О сигналах неразвёрнутости некоторых имплицитных сложных предложений / Т. А. Колосова // Синтаксис предложения. – Калинин : Изд-во Калинин. ун-та, 1983. – С. 3–11.
5. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. К. Мойсієнко. – К. : ДП Вид. дім "Персонал", 2009. – 208 с.
6. Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложнённого предложения : учеб. пособие для филол. спец. вузов / А. Ф. Прияткина. – М. : Высш. шк., 1990. – 176 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.
8. Уханов Г. П. Пояснительная связь в её отношении к сочинению и подчинению / Г. П. Уханов // Исследования по славянской филологии : сб., посвящ. памяти акад. В.В.Виноградова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1974. – С. 336–342.